

สมุนไพรพื้นบ้านแก้ปวดเมื่อย

วงศ์สฤติย์ จัวกุล*

ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

* Corresponding author: pywck@mahidol.ac.th

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์: เพื่อสำรวจสมุนไพรพื้นบ้านและตำรายาพื้นบ้านของไทยที่มีฤทธิ์แก้ปวดเมื่อย **วิธีการศึกษา:** ศึกษาใน 8 จังหวัด คือ ชัยภูมิ น่าน สุโขทัย เพชรบูรณ์ สุรินทร์ กระบี่ ยโสธร และอุบลราชธานี โดยสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านเกี่ยวกับสมุนไพรที่ใช้ ชื่อพื้นเมือง ส่วนที่ใช้ ประโยชน์และวิธีใช้ พร้อมทั้งเก็บตัวอย่างสมุนไพรจัดทำเป็นตัวอย่างพืชแห้ง ตรวจสอบเอกลักษณ์พืชด้วยรูปพรรณและเปรียบเทียบตัวอย่างพืชที่พิพิธภัณฑ์พืชสิรินธร กรมวิชาการเกษตรและหอพรรณไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม **ผลการศึกษา:** รวบรวมพรรณไม้ที่ใช้แก้ปวดเมื่อยได้ทั้งหมด 134 ชนิด จากพืชจำนวน 55 วงศ์ จำแนกเป็นพืชใบเลี้ยงคู่ 45 วงศ์ (112 ชนิด) พืชใบเลี้ยงเดี่ยว 7 วงศ์ (17 ชนิด) พืชเมล็ดเปลือย 1 วงศ์ (3 ชนิด) และเฟิร์น 2 วงศ์ (2 ชนิด) วงศ์ที่มีสมุนไพรแก้ปวดเมื่อยมากที่สุดคือ Rubiaceae 15 ชนิด รองลงมาคือ Annonaceae และ Euphorbiaceae วงศ์ละ 8 ชนิด สกุลที่มีพืชสมุนไพรมากที่สุดพบ 1 สกุล คือ *Hedyotis* (พบ 3 ชนิด) ส่วนที่พบสกุลละ 2 ชนิด มี 13 สกุลได้แก่ *Argyreia*, *Clerodendrum*, *Croton*, *Curcuma*, *Diospyros*, *Globba*, *Jasminum*, *Lithocarpus*, *Marsdenia*, *Polygala*, *Salacia*, *Sauropus* และ *Spermacoce* และสมุนไพร 98 ชนิดซึ่งแบ่งเป็นที่ใช้ในรูปยาตำรับ 34 ตำรับ และใช้เป็นยาเดี่ยว 82 ชนิด **สรุป:** การศึกษานี้ได้รวบรวมและพิสูจน์เอกลักษณ์ของสมุนไพรพื้นบ้านและตำรายาพื้นบ้านที่มีฤทธิ์แก้ปวดเมื่อย ข้อมูลนี้จะเป็นประโยชน์ในการวิจัยและพัฒนาซึ่งอาจนำไปสู่เภสัชผลิตภัณฑ์ต่อไป

คำสำคัญ: สมุนไพรพื้นบ้าน, แก้ปวดเมื่อย

ไทยเภสัชศาสตร์และวิทยาการสุขภาพ 2553;5(1):1-13[§]

บทนำ

ปัจจุบันสภาพป่าได้ฟื้นคืนสภาพที่สมบูรณ์ ได้มีการประกาศเป็นป่าชุมชน ประชาชนส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตรกรรม มีหมอพื้นบ้านที่เข้าไปเก็บสมุนไพรในป่าชุมชนนี้มาใช้ในการรักษาโรคสำหรับประชาชนในหมู่บ้าน นับได้ว่าเป็นพื้นที่หนึ่งที่เหมาะสมแก่การศึกษาสมุนไพรพื้นบ้านเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากมีพื้นที่ป่าที่สมบูรณ์แล้วยังมีหมอพื้นบ้านที่คอยแนะนำให้ความรู้ อีกทั้งประชาชนบริเวณนั้นก็ใช้ยาสมุนไพรพื้นบ้านกันอย่างแพร่หลาย

จากสถานการณ์ในปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ซึ่งเคยมีมากกว่าร้อยละ 72 ของประเทศในปี พ.ศ. 2481 ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 27.95 ในปี พ.ศ. 2532 หากไม่รวมถึงสวนยางพาราและไม้ผลแล้ว พื้นที่ป่าอาจเหลือไม่ถึงร้อยละ 20 ในปี พ.ศ. 2534 นับเป็นภาวะหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นว่าแหล่งของสมุนไพรก็ลดน้อยลงด้วยเช่นเดียวกับการลดลงของหมอพื้นบ้าน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านก็ค่อย ๆ หายไป จึงมีความจำเป็นต้องอนุรักษ์ภูมิปัญญาเหล่านี้ไว้ เพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาต่อไปในอนาคต นอกจากนี้ยังพบว่าในจำนวนพืชที่มีต่อลำเลียงมากกว่า 10,000 ชนิด ที่พบในประเทศไทย มีการนำมาใช้ประโยชน์ไม่ถึงร้อยละ 2 เนื่องจากยังขาดข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชนิดและคุณสมบัติของพืชที่จะนำไปใช้ประโยชน์

ในด้านต่าง ๆ การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจสมุนไพรที่มีสรรพคุณแก้ปวดเมื่อย และวิธีใช้ รวมทั้งเก็บตัวอย่างพืช และสำรวจเอกลักษณ์พรรณพืช โดยข้อมูลของสมุนไพรที่ใช้แก้ปวดเมื่อยนี้ก็เป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาวิจัยสมุนไพรเพื่อพัฒนาเป็นยาต่อไปในอนาคต

วิธีการศึกษา

ในการสำรวจเก็บตัวอย่างและตรวจสอบเอกลักษณ์พรรณพืชสมุนไพร ใช้วัสดุและอุปกรณ์ดังต่อไปนี้ แฉกอัดพันธุ์ไม้แห้ง ขวด และน้ำยาดองพืช ถุงพลาสติก สมุดบันทึก กรรไกรตัดต้นไม้ กล้องถ่ายรูป ตูบ และกล้องจุลทรรศน์ พื้นที่ที่สำรวจเป็นพื้นที่ที่หมอพื้นบ้านเข้าไปเก็บสมุนไพรมาใช้เป็นประจำ มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน ผู้วิจัยสำรวจสมุนไพรพื้นบ้านในประเทศไทย 8 จังหวัด คือ ชัยภูมิ (ธันวาคม 2537 - ตุลาคม 2539) น่าน (ธันวาคม 2538 - ตุลาคม 2539) สุโขทัย (พฤศจิกายน 2538 - กุมภาพันธ์ 2540) เพชรบูรณ์ (พฤศจิกายน 2538 - กุมภาพันธ์ 2540) สุรินทร์ (ตุลาคม 2540 - กันยายน 2541) กระบี่ (มีนาคม - เมษายน 2542) ยโสธร (ตุลาคม 2542 - กันยายน 2543) อุบลราชธานี (พฤศจิกายน 2540 - มิถุนายน 2541, กันยายน

[§] 15th year of Srinakharinwirot Journal of Pharmaceutical Science

2541 - พฤษภาคม 2542, มีนาคม 2543 - กันยายน 2545, พฤศจิกายน 2550 - ตุลาคม 2551) ได้สัมภาษณ์หมอฟันบ้านเกี่ยวกับสมุนไพรที่ใช้ ชื่อพื้นเมือง ส่วนที่ใช้เป็นยารวมทั้งสรรพคุณและวิธีใช้ เก็บตัวอย่างพืชทำเป็นตัวอย่างพืชแห้ง ตรวจสอบเอกลักษณ์พืชด้วยรูปวิธานและเปรียบเทียบกับตัวอย่างพืชที่พิพิธภัณฑ์พืชสิรินธร กรมวิชาการเกษตรและหอพรรณไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ผลการศึกษา

ในการสำรวจพืชสมุนไพรที่ใช้แก้ปวดเมื่อย เก็บตัวอย่างพรรณไม้ได้ทั้งหมด 55 วงศ์ 134 ชนิด ดังแสดงในตารางที่ 1, 2 และ 3 จำแนกเป็นพืชใบเลี้ยงคู่ 45 วงศ์ (112 ชนิด) พืชใบเลี้ยงเดี่ยว 7 วงศ์ (17 ชนิด) พืชเมล็ดเปลือย 1 วงศ์ (3 ชนิด) และเฟิร์น 2 วงศ์ (2 ชนิด) (ตารางที่ 1) สมุนไพรที่ใช้แก้ปวดเมื่อยเป็นพืชที่จัดอยู่ใน 54 วงศ์ (ตารางที่ 2) วงศ์พืชใบเลี้ยงคู่ที่มีสมุนไพรมากที่สุดคือ Rubiaceae (15 ชนิด) รองลงมาคือ Annonaceae และ Euphorbiaceae (ชนิดละ 8 ชนิด) สกุลที่มีพืชสมุนไพรมากที่สุดพบ 1 สกุล คือ Hedyotis (พบ 3 ชนิด) ส่วนที่พบสกุลละ 2 ชนิด มี 13 สกุล ได้แก่ Argyreia, Clerodendrum, Croton, Curcuma, Diospyros, Globba, Jasminum, Lithocarpus, Marsdenia, Polygala, Salacia, Sauropus และ Spermacoce (ตารางที่ 2)

สมุนไพรที่ใช้แก้ปวดเมื่อยในรูปยาตำรับ 98 ชนิด รวมเป็น 34 ตำรับ (ตารางที่ 3) และใช้เป็นยาเดี่ยว 82 ชนิด

สรุปผลการศึกษา

อาการปวดเมื่อยในมนุษย์มักเกิดจากการที่ต้องทำงานหนักในแต่ละวัน การรักษาในปัจจุบันยังนิยมใช้ผลิตภัณฑ์แผนปัจจุบัน ซึ่งอาจก่อให้เกิดอันตรายจากสารเคมีที่ใช้นั้นได้ หากมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมจากข้อมูลพื้นฐานโดยชุมชนต่าง ๆ นี้ และพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์แผนโบราณ จักเป็นการประหยัดงบประมาณจากการนำเข้าผลิตภัณฑ์จากต่างประเทศได้ โดยสรุปการศึกษานี้ได้รวบรวมและพิสูจน์เอกลักษณ์ของสมุนไพรพื้นบ้านที่มีฤทธิ์แก้ปวดเมื่อย รวมถึงตำรับยาพื้นบ้านเพื่อลดใช้ ข้อมูลนี้จะเป็นพื้นฐานในการศึกษาวิจัยสมุนไพรเพื่อพัฒนาเป็นยาต่อไปในอนาคต

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้อำนวยการหน่วยงานในการประสานงานในพื้นที่ที่สำรวจ คือแพทย์พื้นบ้านผู้ให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้เป็นยา และจัดเก็บตัวอย่างสมุนไพรทั้ง 7 ท่าน คือ นายเต็ม บัวทุม (ชัยภูมิ, เสียชีวิตแล้ว) นายบิน เหล่าไก่ (อุบลราชธานี, เสียชีวิตแล้ว) นายพัวร์ จันทสาด (อุบลราชธานี) นางบังอร นิคม (อุบลราชธานี) นายเสริม ใจทัศน์ (ยโสธร, เสียชีวิตแล้ว) นายประพาส มาดขาว (ยโสธร) และนายชอบ สุขพินิจ (สุรินทร์)

ตารางที่ 1 สมุนไพรแก้ปวดเมื่อย

วงศ์	ชื่อพฤกษศาสตร์ <small>เอกสารอ้างอิง</small>	ชื่อท้องถิ่น/ชื่อกลาง	ส่วนที่ใช้	ยาเดี่ยว/ ตำรับ*	วิธีใช้
ใบเลี้ยงคู่					
ACANTHACEAE	<i>Phlogacanthus</i> sp. (new species)	ตีปลากั้ง	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Rhinacanthus nasutus</i> (L.) Kurz ¹	ทองพันชั่ง	ใบ	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Thunbergia fragrans</i> Roxb. var. <i>vestita</i> (Nees) Cramer ²	กระชานกกด/หนามแน่ ขาว	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
AMARANTHACEAE	<i>Celosia argentia</i> L. ³	หงอนไก่ไทย	ราก	ตำรับ 1	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Cyathula prostrata</i> (L.) Blume ³	ควยงูแดง (พันงูแดง)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
ANACARDIACEAE	<i>Mangifera indica</i> L. ⁴	มะม่วง	ราก	ตำรับ 2	ต้มน้ำดื่ม
ANNONACEAE	<i>Dasymaschalon lomentaceum</i> Finet & Gagnep. ⁵	โปรงกิ่ง	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Desmos chinensis</i> Lour. ⁶	สายหยุด	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Desmos dumosus</i> (Roxb.) Safford ⁶	กวางนอน (ตีนตั้ง)	ลำต้น, ใบ	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม

(ต่อ)

* ดูรายละเอียดของแต่ละตำรับที่ระบุในตารางที่ 3

ตารางที่ 1 (ต่อ) สมุนไพรแก้ปวดเมื่อย

วงศ์	ชื่อพฤกษศาสตร์ <small>ชื่อภาษาอังกฤษ</small>	ชื่อท้องถิ่น/ชื่อกลาง	ส่วนที่ใช้	ยาเดี่ยว/ ตำรับ*	วิธีใช้
	<i>Polyalthia cerasoides</i> (Roxb.) Bedd. ⁶	กะเจียน	ราก	ตำรับ 3	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Polyalthia debilis</i> (Pierre) Finet & Gagnep. ⁶	ลกคก (กล้วยเต่า)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Polyalthia parviflora</i> Ridl. ⁶	หมากเก็บ (กำลังวัวเจ ลิง)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Uvaria cordata</i> (Dunal) Alston ⁷	นมช้าง	ลำต้น, เปลือกต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
APOCYNACEAE	<i>Xylopia vielona</i> Pierre ⁸	กะท่าง/กล้วยน้อย	ลำต้น	ยาเดี่ยว/ ตำรับ 4	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Aganonerion polymorphum</i> Pierre ex Spire ⁹	ส้มลม	ราก	ยาเดี่ยว/ตำรับ 5	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Alyxia schlachter</i> H.Lév. ⁹	ตั้งต้น (ชะลูตซ้อสั้น)	ราก	ตำรับ 6	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Holarhena curtisii</i> King & Gamble ⁹	มูกน้อย (พุดทุ่ง)	ราก/ลำต้น	ตำรับ 7	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Ichnocarpus frutescens</i> R.Br. ⁹	เครือชูดแดง (เครือปลา สงแดง)	ราก	ยาเดี่ยว	ฝนน้ำรับประทานหรือฝน น้ำทา
ARALIACEAE	<i>Schefflera elliptica</i> (Blume) Harms ¹⁰	พญามือเหล็ก (นิ้วมือ พระนารายณ์)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
ANCISTROCLADA- CEAE	<i>Ancistrocladus tectorius</i> (Lour.) Merr. ¹¹	หางกวางผู้ (ลิ้นกวาง)	ราก	ตำรับ 8	ต้มน้ำดื่ม
ASCLEPIADACEAE	<i>Cryptolepis buchanani</i> Roem. & Markgr. ¹⁰	เครือเถาเอ็น (เถาเอ็นอ่อน)	ลำต้น	ตำรับ 9	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Gymnema griffithii</i> Craib ¹⁰	ประสงค์ขาว (แดงแพะ)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Hoya multiflora</i> Blume ¹⁰	ตั้งน้ำ (กล้วยไม้พันงู)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Marsdenia cambodiensis</i> Costa ¹⁰	ประดงเส้น (หมักจี)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Marsdenia tennacissima</i> (Roxb.) Moon ¹⁰	เครือเขาคอน (ไทรสง ขาว)	ราก	ยาเดี่ยว/ตำรับ 10	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Tylophora rotundifolia</i> Ham. & Wight ¹⁰	ตูมหมูปเครือ (กอมก้อ ลอดขอน)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
BORAGINACEAE	<i>Heliotropium strigosum</i> Willd. ¹³	หญ้านกยูง	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
CELASTRACEAE	<i>Euonymus cochinchinensis</i> Craib ¹⁴	นางใย (มหากาหนัง)	ใบ	ยาเดี่ยว	ตำพอก
	<i>Salacia chinensis</i> L. ¹⁴	ตาไก่ (กำแพงเจ็ดชั้น)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Salacia verrucosa</i> Wight ¹⁴	ตากวางแดง (ตากวาง)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Siphonodon celastrinus</i> Griff. ¹⁴	ดุกข้าว (มะดุก)	แก่น ทั้งต้น	ตำรับ 11 ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
COMPOSITAE	<i>Elephantopus scaber</i> L. ¹⁵	โตไม้รัฐลิ้ม	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่มหรือดองเหล้า ดื่ม
CONNARACEAE	<i>Connarus semidecandrus</i> Jack ¹⁶	ตองตีบ (ถอบแถบ เครือ)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Ellipanthus tomentosus</i> Kurz var. <i>tomentosus</i> ¹⁶	โสมนกแขก (คำรอก)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
CONVOLVULACEAE	<i>Argyreia mollis</i> (Burm.f.) Choisy ¹⁷	เครือเอ็นอ่อน (เครือพู เงิน)	ราก	ตำรับ 12	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Argyreia osyrensis</i> (Roth) Choisy ¹⁷	เถาหมากวาง (หุน)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำอาบ

(ต่อ)

* ดูรายละเอียดของแต่ละตำรับที่ระบุในตารางที่ 3

ตารางที่ 1 (ต่อ) สมุนไพรแก้ปวดเมื่อย

วงศ์	ชื่อพฤกษศาสตร์ <small>ชื่อภาษาอังกฤษ</small>	ชื่อท้องถิ่น/ชื่อกลาง	ส่วนที่ใช้	ยาเดี่ยว/ ตำรับ*	วิธีใช้
DILLENIACEAE	<i>Tetracera loureiri</i> (Finet & Gagnep.) Pierre ex Craib ¹⁸	ลินแฮดเครีอ (รสสุคนธ์)	ราก	ตำรับ 13	ต้มน้ำดื่ม
EBENACEAE	<i>Diospyros ferrea</i> (Willd.) Bakh. ⁹⁸	หลั้ด้า (ลำบิด)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Diospyros castanea</i> (Craib) Fletch. ¹⁹	เก็ดด้า (ตะโกพนม)	กิ่งและใบ	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
ERYTHROXYLA- CEAE	<i>Erythroxylum cambodianum</i> Pierre ²⁰	ฮุนไฮ (ตานครบ)	ราก	ยาเดี่ยว/ตำรับ 14	ต้มน้ำดื่ม
EUPHORBIACEAE	<i>Antidesma puncticulatum</i> Miq. ²¹	มะเมาะ (เมาะหลวง)	ลำต้น	ตำรับ 15	ตำพอก
	<i>Aporosa villosa</i> (Wall. ex Lindl.) Baill. ²¹	เหมือดคน (โลต)	ลำต้น	ตำรับ 15	ตำพอก
	<i>Croton crassifolius</i> Geiseler ²¹	พังคี	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Croton roxbughii</i> N.P.Balacr. ²¹	เปล้าใหญ่	ใบ	ตำรับ 16	ตำพอก
	<i>Glochidion rubrum</i> Blume ²²	ตานา (กระดุมผี)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Mallotus repandus</i> Müll.Arg. ²²	โคคลาน (มะกายเครีอ)	ลำต้น	ตำรับ 17	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Sauropus androgynus</i> (L.) Merr. ²²	ผักหวานบ้าน	ลำต้น, ราก	ตำรับ 1,18	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Sauropus hirsutus</i> Beille ²²	เหมือดดิน (ผักหวาน)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ตำพอก
FAGACEAE	<i>Lithocarpus harmandii</i> (Hickel & A.Camus) A.Camus ²³	ก้อพุ่ม (ก้อขี้หนู)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Lithocarpus polystachyus</i> (Wall. Ex ADC.) Rehder. ²³	ก้อขี้หมู (ก้อนก)	ลำต้น, ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
GESNERIACEAE	<i>Paraboea harroviana</i> (Craib) B.L.Burt ²⁴	อัมหิน (ซาฤาขี้เล็ก)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ตำพอก
	<i>Streptocarpus orientalis</i> Craib ²⁴	อัมหิน	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ตำพอก
GUTTIFERAE	<i>Calophyllum thorelii</i> Pierre ²⁵	พะอุง/พะองน้ำ (กะทังหัน)	ใบ	ตำรับ 19	ต้มน้ำดื่ม
IRVINGIACEAE	<i>Irvingia malayana</i> Oliv. ²⁶	บกคาย (กระบก)	เปลือกต้น	ตำรับ 15	ตำพอก
LABIATAE	<i>Anisochilus harmandii</i> Doan ²⁷	ยางด้า (ครุมวย)	ลำต้น	ตำรับ 20	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Clerodendrum disparifolium</i> Blume ²⁸	ข่อยด้า (ตั้งหวาย)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Clerodendrum paniculatum</i> L. var. <i>paniculatum</i> ²⁸	พวงพี (นมสวรรค์)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Glossocarya siamensis</i> Craib ²⁹	โคคลาน (แกแลขาว)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Hymenopyramis pavifolia</i> Moldenke ³⁰	ประดงเหลี่ยม (ขาเป็ย)	แก่น	ตำรับ 21	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Vitex quinata</i> (Lour.) F.N.Will. ³¹	หมากจะกลาง (อีแปะ)	แก่น/ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
LEEACEAE	<i>Hyptis suaveolens</i> (L.) Poit. ³²	ขี้ดั่งช้าง (แมงลักคา)	ราก	ตำรับ 22	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Leea setuligera</i> Clarke ³³	กำลังเลือดค้าง (กะตังใบเล็ก)	ราก	ตำรับ 14	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Cassia fistula</i> L. ³⁴	คูน (ราชพฤกษ์)	เปลือกต้น	ตำรับ 18,23	ต้มน้ำดื่ม
LEGUMINOSAE- CAESALPINIOIDEAE	<i>Senna alata</i> (L.) Roxb. ³⁴	ชุมเห็ดเทศ	ดอก, ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม

(ต่อ)

* ดูรายละเอียดของแต่ละตำรับที่ระบุในตารางที่ 3

ตารางที่ 1 (ต่อ) สมุนไพรแก้ปวดเมื่อย

วงศ์	ชื่อพฤกษศาสตร์ <small>เอกสารอ้างอิง</small>	ชื่อท้องถิ่น/ชื่อกลาง	ส่วนที่ใช้	ยาเดี่ยว/ ตำรับ*	วิธีใช้
LEGUMINOSAE- MIMOSOIDEAE	<i>Xylia xylocarpa</i> (Roxb.) Taub. var. <i>kerrii</i> (Roxb.) Taub. var. <i>kerrii</i> (Craib & Hutch.) I.C.Nielsen ³⁵	แดง	ลำต้น	ตำรับ 23	ต้มน้ำดื่ม
LEGUMINOSAE- PAPILIONMOIDEAE	<i>Abrus pulchellus</i> Wall. ex Thwaites subsp. <i>pulchellus</i> ³⁶	กระชามะขามเครือ (มะขามเครือ)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Indigofera galeoides</i> DC. ³⁷	ครามป่า	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Phyllodium longipes</i> (Craib) Schindl. ³⁸	กาสามปึก, เกล็ดลิ้นใหญ่ (เกล็ดปลา)	ราก	ตำรับ 8	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Uria crinita</i> (L.) Desve DC. ³⁹	หางกระรอก (หางหมาจอก)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
LORANTHACEAE	<i>Helixanthera paratifica</i> Lour. ⁴⁰	ฝากดิน (กาฝากก่อ)	ลำต้น	ตำรับ 24	ต้มน้ำดื่ม
MELASTOMACEAE	<i>Memecylon myrsinoides</i> Blume ⁴¹⁻²	เหมือดดอกใหญ่ (พลองแก้มอัน)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Osbeckia nepalensis</i> Hook.f. ⁴³	เอ็นอำนาจ	ราก	ตำรับ 25	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Sonerila erecta</i> Jack ⁴³	กระชากหิน (พันซี)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
MENISPERMACEAE	<i>Tinospora crispa</i> (L.) Miers ex Hook.f. & Thomson ⁴⁴	เครือเขาฮอ (บอระเพ็ด)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
MORACEAE	<i>Broussonetia kurzii</i> (Hook.f.) Corner ⁴⁵	มวกขาว (สะแล)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
MORINGACEAE	<i>Moringa oleifera</i> Lam. ⁴⁶	มะค้อนก้อม (มะรุม)	เปลือกต้น	ตำรับ 15	ตำพอก
MYRISTICACEAE	<i>Knema angustifolia</i> (Roxb.) Warb. ⁴⁷	กำลังเลือดม้า (มะม่วงเลือดน้อย)	ลำต้น	ตำรับ 26	ต้มน้ำดื่มหรือแช่น้ำอาบ
MYRTACEAE	<i>Tristaniopsis burmanica</i> (Griff.) Peter C.Wilson & J.T.Materh. var. <i>rufescens</i> J.Parn. & Nic Lughadha ⁴⁸	ก๊าว	แก่น	ตำรับ 27	ต้มน้ำดื่ม
OCHNACEAE	<i>Gomphia serrata</i> (Gaertn.) Kanis ⁴⁹	หูกวาง (ข้างน้ำว)	ราก/ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Ochna integerrima</i> (Lour.) Merr. ⁴⁹	ข้างน้ำว (ตานเหลือง)	ราก/ลำต้น	ตำรับ 28	ต้มน้ำดื่ม
OLACACEAE	<i>Olax psittacorum</i> (Willd.) Vahl ⁵⁰	อีทก (กะทกรก)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
OLEACEAE	<i>Chionanthus velutinus</i> (Kerr) P.S.Green ⁵¹	เพี้ยพาน (เขี้ยวพาน)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Jasminum funale</i> Decne. subsp. <i>funale</i> ⁵¹	ไล่ไก่	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Jasminum lanceolaria</i> Roxb. subsp. <i>lanceolaria</i> ⁵¹	ไล่ไก่เครือ (มะลิวัลย์)	ลำต้น	ตำรับ 26	ต้มน้ำดื่มหรือแช่น้ำอาบ
OXALIDACEAE	<i>Averrhoa carambola</i> L. ⁵²	มะเฟือง	ราก	ตำรับ 1	ต้มน้ำดื่ม
PHYLLANTHACEAE	<i>Phyllanthus roseus</i> (Craib & Hutch.) Beille ²²	มะยมป่า (ผักยอดทอง)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
POLYGALACEAE	<i>Polygala chinensis</i> L. ⁵³	เนียมนกเขาตัวผู้ (คำเตี้ย)	ราก/ลำต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Polygala erioptera</i> DC. ⁵³	เนียมแมงดา	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
ROSACEAE	<i>Rhaphiolepis indica</i> (L.) Lindl. ex Ker ⁵⁴	คันทาก	แก่น	ตำรับ 30	ต้มน้ำดื่ม

(ต่อ)

* ดูรายละเอียดของแต่ละตำรับที่ระบุในตารางที่ 3

ตารางที่ 1 (ต่อ) สมุนไพรแก้ปวดเมื่อย

วงศ์	ชื่อพฤกษศาสตร์ <small>ชื่อภาษาอังกฤษ</small>	ชื่อท้องถิ่น/ชื่อกลาง	ส่วนที่ใช้	ยาเดี่ยว/ ตำรับ*	วิธีใช้
RUBIACEAE	<i>Chassalia curviflora</i> (Wall.) Thwaites var. <i>ophioxylodes</i> (Wall.) Deb & Krishna ⁵⁵	เข็มแดง	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Dioecrescis erythroclada</i> (Kurz) Tirveng. ⁵⁵	มุยแดง (มะคังแดง)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Hedyotis bahii</i> J.F.Maxwell ⁵⁵	หญ้าเข็มบะ (ตอง แห้งบะไห)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Hedyotis gracilipes</i> (Craib) Fuguoka var. <i>longicalyx</i> Fuguoga ⁵⁵	หญ้ากวงสะเต็นหิน (เนี่ยมนกเขา)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Hedyotis verticillata</i> (L.) Lam. ⁵⁵	หญ้าลิ้นงู (ตองแห้งหิน)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Hymenodictyon orixense</i> (Roxb.) Mabb. ⁵⁵¹	อุโลก (ส้มกบ)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Morinda elliptica</i> Ridl. ⁵⁵	ยอป่า	ใบ	ตำรับ 16	ตำพอก
	<i>Mussaenda kerrii</i> Craib ⁵⁵	เครื่องกระเบือ (กัลปพฤกษ์เครือ)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Neonauclea sessilifolia</i> Merr. ⁵⁵	ตัมเต่า (กระทุ่มหูขวาง)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Prismatomeris sessiliflora</i> Pierre ex Pit. ⁵⁵	ข้าวสารเตี้ย (เสี้ยวเงิน เลี้ยง)	ราก	ตำรับ 29	ตำน้ำตม
	<i>Rothmannia wittii</i> (Craib) Bremek. ⁵⁵	หมักม้อ	แก่น/ลำต้น	ตำรับ 11,22,31,32	ตำน้ำตม
	<i>Spermacoce latifolia</i> Aubl. ⁵⁵	หญ้าไล่ไก่ (หญ้าท่า พระ)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Spermacoce verticillata</i> L. ⁵⁵	มั่งกระต่าย (กระตุมใบ ใหญ่)	ลำต้น	ตำรับ 32	ตำน้ำตม
	<i>Xantonnea parvifolia</i> Craib ⁵⁵	เกียงปิ่น, เจียงมีน (ครอบจักรวาล)	ราก	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Uncaria homomalla</i> Miq. ⁵⁵	เขาควายแม่ว้อง (โงบ)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
RUTACEAE	<i>Feroniella lucida</i> (Scheff.) Swingle ⁵⁶		ราก	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตมหรือฝนน้ำ รับประทาน
	<i>Micromelum glanduliferum</i> B.Hansen ⁵⁶	ชะมัดน้อย (สมัดน้อย)	ใบ	ตำรับ 16	ตำพอก
	<i>Toddalia asiatica</i> (L.) Lam. ⁵⁶	แฮนจงอาจ (เครื่องงูเห่า)	ลำต้น	ตำรับ 26	ตำน้ำตมหรือแช่น้ำอาบ
SCROPHULARIA- CEAE	<i>Centanthera siamensis</i> T.Yamaz. ⁵⁷	กระชากกระต่าย (หญ้า ดอกกล้าโพง)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
	<i>Torenia hirsutissima</i> Bonati ⁵⁷	กระชานกเขา (มณฑีรทอง)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
STERCULIACEAE	<i>Helicteres hirsuta</i> Lour. ⁵⁸	เพี้ยพาน (ปอตอน)	ราก	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
THYMELAEACEAE	<i>Wigstroemia ridleyi</i> Gamble ⁵⁹	ปอเหือง (ปอพาน)	ราก	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม
TILIACEAE	<i>Microcos tomentosa</i> Sm. ⁶⁰	หมากคอม (พลับพลา)	แก่น	ตำรับ 11,29	ตำน้ำตม
VERBENACEAE	<i>Congea tomentosa</i> Roxb. ⁶¹	เครือเค็ง (เครือออน)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	ตำน้ำตม

(ต่อ)

* ดูรายละเอียดของแต่ละตำรับที่ระบุในตารางที่ 3

ตารางที่ 1 (ต่อ) สมุนไพรแก้ปวดเมื่อย

วงศ์	ชื่อพฤกษศาสตร์ <small>เลขตารางอ้างอิง</small>	ชื่อท้องถิ่น/ชื่อกลาง	ส่วนที่ใช้	ยาเดี่ยว/ ตำรับ*	วิธีใช้
ใบเลี้ยงเดี่ยว					
ARACEAE	<i>Pothos scandens</i> L. ⁶²	หวายตะมอย (ตะเข็บ)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Pothos seemanii</i> Schott ⁶²	หวายตะมอย	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
DIOSCOREACEAE	<i>Dioscorea bulbifera</i> L. ⁶³⁻⁶⁴	มันอีลุ่ม (ว่านพระนิม)	หัว	ตำรับ 2	ต้มน้ำดื่ม
GRAMINEAE	<i>Cymbopogon winterianus</i> Jowitt. ⁶⁵	ตะไคร้หอม	ใบ	ตำรับ 15	ตำพอก
	<i>Saccharum officinarum</i> L. ⁶⁵	อ้อยแดง (อ้อย)	ลำต้น	ยาเดี่ยว	เผาไฟเอาควันรม
HEMEROCALLIDACEAE	<i>Dianella ensifolia</i> (L.) DC. ⁶⁶	หางไก่เถื่อน (หญ้าหนู ต้น)	ราก	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
ORCHIDACEAE	<i>Brachycorythis helferi</i> (Rchb.f.) Summerh ⁶⁷	คุณทิง (ท้าวคุณ)	หัว	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Gastrochilus obliquus</i> (Lindl.) Kuntze ⁶⁸	ลิ้นกระบือน้อย (เสือเหลือ)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Habenaria dentata</i> (Sw.) Schltr. ⁶⁸	คุณ (นางอ้วนน้อย)	ทั้งต้น, หัว	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
SMILACACEAE	<i>Smilax glabra</i> Roxb. ⁶⁹	ข้าวเย็นใต้ (ยาหัว)	เหง้า	ตำรับ 31	ต้มน้ำดื่ม
ZINGIBERACEAE	<i>Alpinia zerumbet</i> (Pers.) Burt & R.M.Sm. ⁷⁰	ข่าโคม	เหง้า	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Curcuma longa</i> L. ⁷⁰	ขมิ้นชัน (ขมิ้น)	เหง้า	ตำรับ 15	ตำพอก
	<i>Curcuma parviflora</i> Wall. ⁷⁰	กระเจียวขาว	เหง้า	ยาเดี่ยว/ตำรับ 34	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Globba laeta</i> K.Larsen ⁷⁰	เข้าพรรษา (กระชาย ขาว)	เหง้า	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Globba winitii</i> C.H.Wright ⁷⁰	เข้าพรรษา (กล้วยจะ กะหลวง)	เหง้า	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Zingiber montanum</i> (Koenig) Link ex Dietr. ⁷⁰	ไพล	เหง้า	ตำรับ 34	ตำพอก
	<i>Zingiber wrayi</i> Ridl. ⁷⁰	ปุดหนังแห้ง (ปุด หวาน)	เหง้า	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
พืชเมล็ดเปลือย					
GNETACEAE	<i>Gnetum latifolium</i> Blume var. <i>funiculare</i> (Blume) Markgr. ⁷¹	ม่วยขาว (มะหน่วย)	ลำต้น	ยาเดี่ยว/ตำรับ 9	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Gnetum macrostachum</i> Hook.f. ⁷¹	ม่วยแดง (เมื่อยตุก)	ลำต้น	ยาเดี่ยว/ตำรับ 9	ต้มน้ำดื่ม
	<i>Gnetum montanum</i> Markgr. ⁷¹	ม่วยขาว (เมื่อย)	ลำต้น	ยาเดี่ยว/ตำรับ 9	ต้มน้ำดื่ม
เฟิร์น					
PTERIDACEAE	<i>Pteris vittata</i> L. ⁷²	กูดง (กูดหมา)	ทั้งต้น	ยาเดี่ยว	ต้มน้ำดื่ม
SCHIZAEACEAE	<i>Lygodium flexuosum</i> Sw. ⁷³	หญ้ายายภา	ใบ, ลำต้น	ตำรับ 33	ต้มน้ำดื่ม

* ทุกรายละเอียดของแต่ละตำรับที่ระบุในตารางที่ 3

ตารางที่ 2 วงศ์สมุนไพรแก้ปวดเมื่อย

วงศ์	จำนวนวงศ์ / จำนวนพืชในแต่ละวงศ์
ใบเลี้ยงคู่ (45 วงศ์ / พืช 112 ชนิด)	
Rubiaceae	1/15 = 15
Annonaceae, Euphorbiaceae	2/8 = 16
Labiatae	1/7 = 7
Asclepiadaceae, Leguminosae (Leguminosae – Papilionoideae 4 / Leguminosae – Caesalpinioideae 2/ Leguminosae – Mimosoideae 1)	2/6 = 12
Apocynaceae, Celastraceae	2/4 = 8
Acanthaceae, Melastomaceae, Oleaceae, Rutaceae	4/3 = 12
Amaranthaceae, Connaraceae, Convolvulaceae, Ebenaceae, Fagaceae, Gesneriaceae, Ochnaceae, Polygalaceae, Scrophulariaceae	9/2 = 18
Anacardiaceae, Ancistrocladaceae, Araliaceae, Boraginaceae, Compositae, Dilleniaceae, Erythroxylaceae, Guttiferae, Irvingiaceae, Leeaceae, Loranthaceae, Menispermaceae, Moraceae, Moringaceae, Myristaceae, Myrtaceae, Olacaceae, Oxalidaceae, Phyllanthaceae, Rosaceae, Sterculiaceae, Thymelaeaceae, Tiliaceae, Verbenaceae	24/1 = 24
ใบเลี้ยงเดี่ยว (7 วงศ์ / พืช 17 ชนิด)	
Zingiberaceae	1/7 = 7
Orchidaceae	1/3 = 3
Araceae, Gramineae	2/2 = 4
Dioscoreaceae, Hemerocallidaceae, Smilacaceae	3/1 = 3
พืชเมล็ดเปลือย (1 วงศ์ / พืช 3 ชนิด)	
Gnetaceae	1/3 = 3
เฟิร์น (2 วงศ์ / พืช 2 ชนิด)	
Pteridaceae, Schizaeaceae	2/1 = 2

ตารางที่ 3 ตำรับยาแก้ปวดเมื่อย

ตำรับ	ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	วงศ์	ส่วนที่ใช้
1	หงอนไก่ไทย	<i>Celosia argentea</i> L.	Amaranthaceae	ราก
	สามลิ	<i>Asparagus racemosus</i> Willd.	Asparagaceae	ราก
	มันแกว	<i>Psophocarpus tetragonolobus</i> DC.	Leguminosae – Papilionoideae	ราก
	ผักหวานบ้าน	<i>Sauropus androgynus</i> (L.) Merr.	Euphorbiaceae	ราก
2	มะเฟือง	<i>Averrhoa carambola</i> L.	Oxalidaceae	ราก
	มันอีลุ่ม (ว่านพระนิม)	<i>Dioscorea bulbifera</i> L.	Dioscoreaceae	หัว
	มะม่วง	<i>Mangifera indica</i> L.	Anacardiaceae	ราก
3	กะเจียน	<i>Polyalthia cerasoides</i> (Roxb.) Bedd.	Annonaceae	ราก
	ต่อไส้	<i>Allophyllus cobbe</i> (L.) Raeusch.	Sapindaceae	ราก
	ทองแมว	<i>Gmelina elliptica</i> Sm.	Labiatae	ราก
	ทุ้มพวย (กระทุ้มโคก)	<i>Mitragyna hirsuta</i> Havil.	Rubiaceae	เปลือกต้น
4	ตะกั่ว (ก้านเหลือง)	<i>Nauclea orientalis</i> (L.) L.	Rubiaceae	ราก
	กะท่าง/กล้วยน้อย	<i>Xylopi velona</i> Pierre	Annonaceae	ลำต้น
	เจียงพำนางแฉ	<i>Carallia brachiata</i> (Lour.) Merr.	Rhizophoraceae	ลำต้น
	มุยแดง (มะคังแดง)	<i>Dioecrescis erythroclada</i> (Kurz) Tirveng.	Rubiaceae	ลำต้น
5	เหมือดโลด (เหมือดหอม)	<i>Symplocos racemosa</i> Roxb.	Symplocaceae	ลำต้น
	ส้มลม	<i>Aganonerion polymorphum</i> Pierre ex Spire	Apocynaceae	ราก
	คูกขาว (มะคูก)	<i>Siphonodon celastriniuss</i> Griff.	Celastraceae	ราก

(ต่อ)

ตารางที่ 3 (ต่อ) ตำรับยาแก้ปวดเมื่อย

ตำรับ	ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	วงศ์	ส่วนที่ใช้
6	ตั้งต้น (ชะลูดช่อสั้น)	<i>Alyxia schlachter</i> H.Lév.	Apocynaceae	ราก
	เครือโกลสง (เถาประสงค์)	<i>Streptocaulon juvenas</i> (Lour.) Merr.	Asclepiadaceae	ราก
7	มูกน้อย (พุดทุ่ง)	<i>Holarrhena curtisii</i> King & Gamble	Apocynaceae	ราก/ลำต้น
	โมกหลวง (โมกใหญ่)	<i>Holarrhena pubescens</i> (Buch.-Ham.) Wall. ex G.Don	Apocynaceae	ราก
8	หางกวางผู้ (ลั่นกวาง)	<i>Ancistrocladus tectorius</i> (Lour.) Merr.	Ancistrocladaceae	ราก
	เกล็ดลิ้นใหญ่ (เกล็ดปลา)	<i>Phyllodium longipes</i> (Craib) Schindl.	Leguminosae – Papilionoideae	ราก
9	มะหน่วย/ เมื่อยดุก/เมื่อย	<i>Gnetum latifolium</i> Blume var. <i>funticulare</i> (Blume) Markgr./ <i>Gnetum macrostachum</i> Hook.f./ <i>Gnetum montanum</i> Markgr.	Gnetaceae	ลำต้น
	เครือเถาเอ็น (เถาเอ็นอ่อน)	<i>Cryptolepis buchanani</i> Roem. & Markgr.	Asclepiadaceae	ลำต้น
10	เครือชาคอน (ไทรสงขาว)	<i>Marsdenia tennacissima</i> (Roxb.) Moon	Asclepiadaceae	ราก
	เตื่อหอม (มะเตื่อหอม)	<i>Ficus hirta</i> Vahl	Moraceae	ราก
11	ดุกขาว (มะดุก)	<i>Siphonodon celastriniuss</i> Griff.	Celastraceae	แก่น
	คอมส้ม (พลับพลา)	<i>Microcos tomentosa</i> Sm.	Tiliaceae	แก่น
	หมักม่อ	<i>Rothmannia wittii</i> (Craib) Bremek	Rubiaceae	แก่น
12	เครือเอ็นอ่อน (เครือพูเงิน)	<i>Argyrea mollis</i> (Burm.f.) Choisy	Convolvulaceae	ราก
	ตาไก่ (กำแพงเจ็ดชั้น)	<i>Salacia chinensis</i> L.	Celastraceae	ลำต้น
	ตากวางแดง (ตากวาง)	<i>Salacia verrucosa</i> Wight	Celastraceae	ลำต้น
13	ลิ้นแฮดเครือ (รสสุคนธ์)	<i>Tetracera loureiri</i> (Finet & Gagnep.) Pierre ex Craib	Dilleniaceae	ราก
	ว่านอึ่ง	<i>Eulophia macrobulbon</i> (Parish & Rchb.f.) Hook.f.	Orchidaceae	หัว
14	กำลังเลือดค้าง (กะดั่งใบเล็ก)	<i>Leea setuligera</i> Clarke	Leeaceae	ราก
	ฮุนไฮ (ตานครบ)	<i>Erythroxylum cambodianum</i> Pierre	Erythroxylaceae	ราก
15	เหมือดคน (ไลด)	<i>Aporosa villosa</i> (Wall. ex Lindl.) Baill.	Euphorbiaceae	ลำต้น
	มะเมา (เมาหลวง)	<i>Antidesma puncticulatum</i> Miq.	Euphorbiaceae	ลำต้น
	บกกาย (กระบก)	<i>Iringia malayana</i> Oliv.	Iringiaceae	เปลือกต้น
	มะค้อนก้อม (มะรุม)	<i>Moringa oleifera</i> Lam.	Moringaceae	เปลือกต้น
16	เปล้าใหญ่	<i>Croton roxburghii</i> N.P.Balakr.	Euphorbiaceae	ใบ
	ขมิ้นชัน (ขมิ้น)	<i>Curcuma longa</i> L.	Zingiberaceae	เหง้า
	ตะไคร้หอม	<i>Cymbopogon winterianus</i> Jowitt.	Gramineae	ใบ
	ชะมัดน้อย (สมัดน้อย)	<i>Micromelum glanduliferum</i> B.Hansen	Rutaceae	ใบ
	ยอป่า	<i>Morinda elliptica</i> Ridl.	Rubiaceae	ใบ
	ไพล	<i>Zingiber montanum</i> (Koenig) Link ex Dietr.	Zingiberaceae	เหง้า
17	โคคลาน (มะกายเครือ)	<i>Mallotus repandus</i> Müll.Arg.	Euphorbiaceae	ลำต้น
	โตไม้รู้ลิม	<i>Elephantopus scaber</i> L.	Compositae	ลำต้น
	ทองพันชั่ง	<i>Rhinacanthus nasutus</i> (L.) Kurz	Acanthaceae	ใบ
18	ผักหวานบ้าน	<i>Sauropus androgynus</i> (L.) Merr.	Euphorbiaceae	ลำต้น, ราก
	มะคำโมง	<i>Azelia xylocarpa</i> (Kurz) Craib	Leguminosae – Caesalpinioideae	เมล็ด
	ขมิ้นเครือ	<i>Arcangelisia flava</i> Merr.	Menispermaceae	ลำต้น
	ขนุน	<i>Artocarpus heterophyllus</i> Lam.	Moraceae	แก่น
	สะออะ	<i>Capparis zeylanica</i> L.	Capparaceae	ใบ
	คูน (ราชพฤกษ์)	<i>Cassia fistula</i> L.	Leguminosae – Caesalpinioideae	แก่น
	แก้งซี่พระร่วง	<i>Celtis timorensis</i> Span.	Ulmaceae	ลำต้น
	คนทา	<i>Harrisonia perforata</i> (Blanco) Merr.	Simaroubaceae	ลำต้น

(ต่อ)

ตารางที่ 3 (ต่อ) ตำรับยาแก้ปวดเมื่อย

ตำรับ	ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	วงศ์	ส่วนที่ใช้
ตำรับ 18 (ต่อ)				
	กวาวเครือดำ (สะบ้าลิง)	<i>Mucuna macrocarpa</i> Wall	Leguminosae – Papilionoideae	เมล็ด
	ขี้เหล็ก	<i>Senna siamea</i> (Lam.) H.S.Irwin & Barneby	Leguminosae – Caesalpinioideae	ทั้งต้น
19	พะองน้ำ (กะทังหิน)	<i>Calophyllum thorelii</i> Pierre	Guttiferae	ใบ
	หนามแท่ง	<i>Catunaregam tomentosa</i> (Blume ex DC.) Tirveng	Rubiaceae	ราก
	เครือเขาคำ (สังวาลพระอินทร์)	<i>Cassytha filiformis</i> L.	Lauraceae	ทั้งต้น
20	ยางดำ (ครุมวย)	<i>Anisophilus harmandii</i> Doan	Labiatae	ลำต้น
	ยางแดง	<i>Dipterocarpus tubinatus</i> C.F.Gaertn.	Dipterocarpaceae	ลำต้น
21	ประดงเหลี่ยม (ขาเป็ย)	<i>Hymenopyramis parvifolia</i> Moldenke	Labiatae	แก่น
	ดูกลไหล (ขันทองพญาบาท)	<i>Suregada multiflorum</i> (A.Juss.) Baill.	Euphorbiaceae	แก่น
	ไชสุ้ (ชิงชี)	<i>Capparis micracantha</i> DC.	Capparaceae	แก่น
	พญายา (กระแจะ)	<i>Naringi crenulata</i> (Roxb.) Nicolson	Rutaceae	แก่น
22	ขี้ตั้งช้าง (แมงลักคา)	<i>Hyptis suaveolens</i> (L.) Poit.	Labiatae	ราก
	หมักม่อ	<i>Rothmannia wittii</i> (Craib) Bremek	Rubiaceae	แก่น
	ฝางแดง (ฝาง)	<i>Caesalpinia sappan</i> L.	Leguminosae – Caesalpinioideae	แก่น
23	คูน (ราชพฤกษ์)	<i>Cassia fistula</i> L.	Leguminosae – Caesalpinioideae	ราก
	กรวย (กรวยป่า)	<i>Casearia grewiifolia</i> Vent. var. <i>grewiifolia</i>	Flacourtiaceae	ราก
	ตานกกด (ตำรอก)	<i>Ellipenthus tomentosus</i> Kurz var. <i>tomentosus</i>	Connaraceae	ลำต้น
	แดง	<i>Xylia xylocarpa</i> (Roxb.) Taub. var. <i>kerrii</i> (Roxb.) Taub. var. <i>kerrii</i> (Craib & Hutch.) I.C.Nielsen	Leguminosae – Mimosoideae	ลำต้น
24	ฝากดิน (กาฝากก่อ)	<i>Helixanthera paratifica</i> Lour.	Loranthaceae	ลำต้น
	กาฝากมะม่วง	<i>Dendrothoe pentandra</i> (L.) Miq.	Loranthaceae	ลำต้น
25	เอ็นอันน้อย	<i>Osbeckia chinensis</i> L.	Melastomaceae	ราก
	เอ็นอันน้ำ	<i>Osbeckia nepalensis</i> Hook.f.	Melastomaceae	ราก
	เอ็นอันขน	<i>Osbeckia stellata</i> Buch.-Ham. ex Ker Kawl	Melastomaceae	ราก
26	กำลิ่งเลือดม้า (มะม่วงเลือดน้อย)	<i>Knema angustifolia</i> (Roxb.) Warb.	Myristicaceae	ลำต้น
	ไล่ไก่เครือ (มะลิวัลย์)	<i>Jasminum lanceolaria</i> Roxb. subsp. <i>lanceolaria</i>	Oleaceae	ลำต้น
	แฮนจงอาจ (เครืองูเห่า)	<i>Toddalia asiatica</i> (L.) Lam.	Rutaceae	ลำต้น
27	ก๊าว	<i>Tristaniopsis burmanica</i> (Griff.) Peter C.Wilson & J.T.Materh. var. <i>rufescens</i> J.Parn. & Nic Lughadha	Myrtaceae	แก่น
	หึ่งหือ (คำบูซา)	<i>Crotalaria albida</i> Heyne ex Roth	Leguminosae – Caesalpinioideae	ทั้งต้น
	หึ่งหาย (หึ่งหายใบเล็ก)	<i>Crotalaria juncea</i> L.	Leguminosae – Caesalpinioideae	ทั้งต้น
28	ข่าน้ำว (ตานเหลือง)	<i>Ochna integerrima</i> (Lour.) Merr.	Ochnaceae	ราก, ลำต้น
	ยางแดง	<i>Dipterocarpus tubinatus</i> C.F.Gaertn.	Dipterocarpaceae	ราก
29	ข้าวสารเตี้ย (เสี้ยวเงินเลี้ยง)	<i>Prismatomeris sessiliflora</i> Pierre ex Pit.	Rubiaceae	ราก
	คอมส้ม (พลับพลา)	<i>Microcos tomentosa</i> Sm.	Tiliaceae	แก่น
	ดูกขาว (มะตุก)	<i>Siphonodon celastriniuss</i> Griff.	Celastraceae	แก่น
30	คันทาก	<i>Rhaphiolepis indica</i> (L.) Lindl. ex Ker	Rosaceae	แก่น
	รางแดง	<i>Ventilago denticulate</i> Willd.	Rhamnaceae	ลำต้น
31	หมักม่อ	<i>Rothmannia wittii</i> (Craib) Bremek	Rubiaceae	แก่น
	เกียงมื่น (ครอบจักรวาล)	<i>Xantonnea parvifolia</i> Craib	Rubiaceae	ราก

(ต่อ)

ตารางที่ 3 (ต่อ) ตำรับยาแก้ปวดเมื่อย

ตำรับ	ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	วงศ์	ส่วนที่ใช้
32	มั่งกระต่าย (กระต่ายไม้ใหญ่)	<i>Spermacoce verticillata</i> L.	Rubiaceae	ลำต้น
	หมักม้อ	<i>Rothmannia wittii</i> (Craib) Bremek	Rubiaceae	ลำต้น
	ยางแดง	<i>Dipterocarpus tubinatus</i> C.F.Gaertn.	Dipterocarpaceae	ลำต้น
	ยางคำ (ครุมวย)	<i>Anisohilus harmandii</i> Doan	Labiatae	ลำต้น
33	ข้าวเย็นใต้ (ยาหัว)	<i>Smilax glabra</i> Roxb.	Smilacaceae	เหง้า
	หญ้ายายเภา	<i>Lygodium flexuosum</i> Sw.	Schizaeaceae	ใบ, ลำต้น
34	กระเจียวขาว	<i>Curcuma parviflora</i> Wall.	Zingiberaceae	เหง้า
	เร่ว (กระวานป่า)	<i>Amomum uliginosum</i> Koenig	Zingiberaceae	เหง้า
	ว่านมหาเมฆ	<i>Curcuma aeruginosa</i> Roxb.	Zingiberaceae	เหง้า
	ไพล	<i>Zingiber montanum</i> (Koenig) Link ex Dietr.	Zingiberaceae	เหง้า

เอกสารอ้างอิง

- Saralamp P, Temsiririrkkul R, Chuakul W, et al. Medicinal plants in Siri Ruckhachati Garden. In: Chuakul W, Saralamp P, Temsiririrkkul R, et al (eds.). Medicinal plants in Thailand, Vol. 1. Bangkok. Amarin Printing and Publishing Co., Ltd., 1990: pp.1-263.
- Cramer LH. Acanthaceae. In: Dassanayake MD, Clayton WD (eds.). A Revised handbook to the flora of Ceylon, Vol. 12. Rotterdam. AA Balkema, 1998: pp.1-140.
- Larsen K. Amaranthaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 5 Part 4. Bangkok. Suchada Chutima, 1992: pp.375-409.
- Chayamarit K. Preliminary checklist of the family Anacardiaceae in Thailand. *Thai For Bull (Bot)* 1994;22:1-25.
- ปิยะ เฉลิมกลิ่น. พรรณไม้วงศ์กระดังงา. กรุงเทพฯ. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2544: น.1-369.
- Sinclair J. A revision of the Malayan Annonaceae. *The Gardens' Bulletin Singapore* 1955;14(2):149-516.
- Meade CV. A systematic revision of the *Uvaria* L. group (Annonaceae) in continental Asia. PhD thesis. Trinity College University of Dublin, 2000: pp.1-311.
- Ast M. Annonacées. In: Lecomte H (ed.). Flore generale de L'Indo-Chine, Tome 1 Fasc. 1. Paris., Masson et Cie, Editeurs, 1938: pp.42-123.
- Middleton DJ. Apocynaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 7 Part 1. Bangkok. Diamond Printing Co. Ltd., 1999: pp.1-153.
- Stone BC. Araliaceae. In: Ng FSP (ed.). Tree flora of Malaya, Vol. 3. London. Longman Group Limited, 1978: pp.10-35.
- van Steenis CGGJ. Ancyrocladaceae. In: Van Steenis CGGJ (ed.). Flora Malesina Ser. 1 Vol 4. Leyden. P. Noordhoff Ltd., 1948: pp.9-10.
- Craib WG. Flore Siamensis Enumeratio, Vol. 3 Part 1. Asclepiadaceae to Convolvulaceae. Bangkok. The Bangkok Times Press, Ltd., 1951: pp.1-51.
- Riedl H. Boraginaceae. In: Kalkman C, Stevens PF, Kirkup DW, de Wilde WJJO, Nootboom HP (eds.). Flora Malesiana Series 1 Vol. 13. Leiden. Hortus Botanicus, Publication Department Rijksherbarium, 1997: pp.43-144.
- Deng H. Celastraceae-II. Flora Malesiana, Ser. I, Vol. 6. Leyden. The Rijksherbarium, 1962: pp.389-421.
- Grierson AJC. Compositae. In: Dassanayake MD, Fosberg FR (eds.). A Revised Handbook to the flora of Ceylon, Vol. 1. New Delhi. Oxford & IBH Publishing Co., 1980: pp.111-278.
- Vidal JE. Connaraceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 2 Part 2. Bangkok. The Chutima Press, 1972: pp.25-26.
- Staples G, Na Songkhla B, Khunwasi C, Traiper P. Annotated checklist of Thai Convolvulaceae. *Thai For Bull (Bot)* 2005;33:71-84.
- Hoogland RD. Dilleniaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.) Flora of Thailand, Vol. 2 Part 2. Bangkok. The TISTR Press, 1972: pp.95-108.
- Phengkai C. Ebenaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 2 Part 4. Bangkok. The TISTR Press, 1981: pp.281-392.
- Kanchanapoom T, Noiarsa P, Tiengtham P, Otsuka H, Ruchirawat S. Acetophenone Diglycosides from *Erythroxylum cambodianum*. *Chem Pharm Bull* 2005;53(5):579.
- Chayamarit K, van welzen PC. Euphorbiaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 8 Part 1. Bangkok. The Prachachon Co. Ltd., 2005: pp.1-303.
- Chayamarit K, van welzen PC. Euphorbiaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 8 Part 2. Bangkok. The Prachachon Co. Ltd., 2007: pp. 305-592.
- Phengkai C. Fagaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 9 Part 3. Bangkok. Prachachon Co. LTD, 2008: pp.179-410.

24. Pellegrin F. Gesneraceae (Cyrtandrees). In: Lecomte MH (ed.). Flore generale de L'Indochine, Tome 4 Fasc. 5. Paris. Masson et Cie, Editeurs, 1930: pp.487-565.
25. Hooker JD. The flora of British India, Vol. 1. Ashford. L. Reeve & Co., Ltd., 1875: pp.1-740.
26. Phengklai C. Irvingiaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 2 Part 4. Bangkok. The TISTR Press, 1981: pp.398-399.
27. Keng H. Labiatae. In: van Steenis CGGJ (ed.). Flora Malesiana, Ser. I Vol. 8. Leyden. P. Noordhoff Ltd., 1978: pp. 301-394.
28. Moldenke HN, Moldenke AL. Verbenaceae. In: Dassanayake MD, Fosberg FR (eds.). A revised handbook to the flora of Ceylon, Vol. 4. New Delhi. Oxford & IBH Publishing Co., 1983: pp.196-487.
29. Dop P. Verbenaceae. In: Humbert H (ed.). Flore generale L'Indo-Chine, Tome Quatrim, Fasc. 7. Paris. Museum National D'Histoire Naturelle, 1936: pp.774-913.
30. ประพนธ์ จันทโรนทชัย. พรรณไม้กุฎพาน. ขอนแก่น. ศูนย์วิจัยอนุกรมวิธานประยุกต์, 2550: น.1-236.
31. Keng H. Labiatae. In: van Steenis CGGJ (ed.). Flora Malesiana, Series I, Vol. 8 Part 3. Leyden. P. Noordhof Ltd., 1978: pp.301-394.
32. Hooker JD. The flora of British India, Vol. 1. Ashford. L. Reeve & Co., Ltd., 1875: pp.1-740.
33. Ridsdale CE. A revision of the family Leeaceae. *Blumea* 1974;22:57-100.
34. Larsen K, Larsen SS, Vidal E. Leguminosae-Caesalpinioideae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 4 Part 1. Bangkok. The TISTR Press, 1984: pp.1-129.
35. Nielsen IC. Leguminosae-Mimosoideae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 4 Part 2. Bangkok. The TISTR Press, 1985: pp.155-6.
36. Van Thuân N, Phon PD, Niyomdham C. Leguminosae (Fabaceae) Papilionoideae. In: Morat P (ed.). Flore du Cambodge, du Laos et du Vietnam, Fasc. 23. Paris. Musèum National D'Histoire Naturelle, 1987: pp.50-116.
37. Thuân N, Phon PD, Niyomdham C. Leguminosae (Fabaceae) Papilionoideae. In: Morat P (ed.). Flore du Cambodge, du Laos et du Vietnam, Fasc. 23. Paris. Musèum National D'Histoire Naturelle, 1987: pp.50-116.
38. Phon PD, Ohashi H, Vidal JE. Leguminosae (Fabaceae) Papilionoideae: Desmodieae. In: Morat P (ed.). Flore du Cambodge, du Laos et du Vietnam, Fasc. 23. Paris. Musèum National D'Histoire Naturelle, Laboratoire de Phanerogamie, Fascicule 27, 1994: pp.1-154.
39. Van Thuân N, Phon PD, Niyomdham C. Leguminosae (Fabaceae) Papilionoideae. In: Morat P (ed.). Flore du Cambodge, du Laos et du Vietnam, Fasc. 23. Paris. Museum National D'Histoire Naturelle, 1987: pp.16-239.
40. Barlow BA. Loranthaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 7 Part 4. Bangkok. Diamond Printing Co. Ltd., 2002: pp.665-706.
41. Backer CA, van den Brink RCB (eds.). Memecylaceae. Flora of Java, Vol. I. Groningen. Noordhoff NVP. 1963: pp.1-648.
42. Clarke CB. Memecylaceae. In: Hooker JD (ed.). The Flora of British India, Vol II. Ashford. L. Reeve & Co. Ltd., 1879: pp.562-565.
43. Renner S, Clausine G, Cellinese N, Meyer K. Melastomaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 7 Part 3. Bangkok. The Prachachon Co. Ltd., 2001: pp.412-497.
44. Forman LL. Menispermaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 5 Part 3. Bangkok. The Chutimai Press, 1991: pp.300-365.
45. วงศ์สฤติย์ ฉั่วกุล, วิชิต เปาณิล, รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล และคณะ. สมุนไพรพื้นบ้านล้านนา ใน: วงศ์สฤติย์ ฉั่วกุล, วิชิต เปาณิล, พร้อมจิต ศรีลัมพ์ (บรรณาธิการ). สารานุกรมสมุนไพร เล่ม 3 สมุนไพรพื้นบ้านล้านนา. กรุงเทพมหานคร. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2543: น.1-264.
46. Saralamp P, Temsiririrkkul R, Chuakul W, et al. Medicinal plants in Siri Ruckhachati garden. In: Chuakul W, Saralamp P, Temsiririrkkul R, et al. (eds.). Medicinal plants in Thailand, Vol. 1. Bangkok. Amarin Printing and Publishing Co., Ltd., 1990: pp.1-263.
47. De Wilde WJJO. Myristicaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 7 Part 4. Bangkok. Diamond Printing Co. Ltd., 2002: pp.720-777.
48. Parnell J, Chantaranothai P. Myrtaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 7 Part 4. Bangkok. Diamond Printing Co. Ltd., 2002: pp.778-914.
49. Kanis A. Ochnaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 2 Part 1. Bangkok. The ASRCT Press, 1970: pp.16-30.
50. Sleumer H. Olacaceae. In: van Steenis (ed.). Flora Malesiana, Vol. 10. London. Klumer Academic Publishers, 1984-1989: pp.1-29.
51. Green PS. Oleaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Volume seven Part two. Bangkok. Diamond Printing Co. Ltd., 2000: pp. 271-340.
52. Veldkamp JF. Oxalidaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 2 Part 1. Bangkok. The TISTR Press, 1970: pp.16-23.
53. Pendry CA. Polygalaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 7 Part 3. Bangkok. The Prachachon Co. Ltd., 2001: pp.498-538.
54. Vidal JE. Rosaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 2 Part 1. Bangkok. The Chutima Press, 1970: pp.31-74.
55. Puff C, Chayamarit K, Chamchumroon V. Rubiaceae of Thailand. Bangkok. The Forest Herbarium, National Park, Wildlife and Plant Conservation Department, 2005: pp.1-245.
56. Stone BC. Rutaceae. In: Dassanayake MD, Fosberg FR (eds.). A revised handbook to the flora of Ceylon Vol. 5. New Delhi. Oxford & IBH Publishing Co., 1985: pp.406-472.

57. Yamazaki T. Scrophulariaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 5 Part 2. Bangkok. The Chutima Press, 1990: pp.139-238.
58. Phengkklai C. Sterculiaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 7 Part 3. Bangkok. Prachachon Co. Ltd., 2001: pp.539-654.
59. Peterson B. Thymelaeaceae. In: Santisuk T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 6 Part 3. Bangkok. The Diamond Printing Co. Ltd., 1997: pp.26-45.
60. Phengkklai C. Tiliaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 6 Part 1. Bangkok. The Ramthai Press Co Ltd, 1993: pp.10-80.
61. Chien P'ei, Shou-liang C (eds.). Verbenaceae. *Fl Reipubl Popularis Sin* 1982;65(1):1-229.
62. Nicolson DH. Araceae. In: Dassanayake MD, Fosberg FR (eds.). A revised handbook to the flora of Ceylon Vol. 6. New Delhi. Oxford & IBH Publishing Co., 1991: pp.21-36.
63. Wilkin P, Thapyai C. Dioscoreaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 10 Part 1. Bangkok. The Prachachon Co. Ltd., 2009: pp.1-140.
64. Dioscorea sect. Opsophyton Uline in Engler & Prantl. *Nat Pflanzenfam* 1897;2(5):84.
65. Dassanayake MD, Fosberg FR, Clayton MD. Poaceae. In: Dassanayake MD, Fosberg FR (eds.). A revised handbook to the flora of Ceylon, Vol. 8. New Dehli. Oxford & IBH Publishing Co., 1994: pp.146-148.
66. Larsen K. Hemerocallidaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 9 Part 1. Bangkok. The Prachachon Co. Ltd., 2008: pp.114-116.
67. วีระชัย ณ นคร (บรรณนิการ). สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ Queen Sirikit Botanic Garden: กัญญาไม้ไทย 1. เชียงใหม่. โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์, 2551: น.1-310.
68. วีระชัย ณ นคร (บรรณนิการ). สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ Queen Sirikit Botanic Garden: กัญญาไม้ไทย 2. เชียงใหม่. โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์, 2551: น.1-324.
69. Koyama T. Smilacaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 2 Part 3. Bangkok. The TISTR Press, 1975: pp.211-250.
70. Larsen K, Larsen SS. Gingers of Thailand. Chiang Mai. Ministry of Natural Resouces and Environment - Maerim, 2006: pp.1-185.
71. Phengkklai C. Gnetaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 2 Part 3. Bangkok. The TISTR Press, 1975: pp.204-210.
72. Tagawa M, Iwatsuki K. Pteridophytes. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 3 Part 2. Bangkok. The Chutima Press, 1985: pp.231-260.
73. Tagawa M, Iwatsuki K. Pteridophytes: Schizaeaceae. In: Smitinand T, Larsen K (eds.). Flora of Thailand, Vol. 3 Part 1. Bangkok. Chutima Press, 1979: pp.49-67.